

ПРОДОВОЛЬЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБІТНИКІВ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ У 1928–1935 РОКАХ

Розглянуто продовольче становище та шляхи забезпечення продовольством робітників Донбасу під час індустріалізації, коли руйнування господарств селян-власників і створення колгоспної системи призвели до загострення продовольчої ситуації та введення карткової системи розподілу продуктів.

Ключові слова: Донбас, промисловість, робітники, продовольство, карткова система.

Створений наприкінці XIX ст. як великий промисловий центр Російської імперії Донбас і під час сталінської індустріалізації продовжував відігравати провідну роль в економічному розвитку СРСР. Тут було побудовано Азовсталь, Новокраматорський завод важкого машинобудування, Харцизький трубопрокатний завод, Костянтинівський цинковий завод, низку коксохімічних заводів у Горлівці, Рутченковому, Єнакієвому, Макіївці, Краматорську, Штерівську, Зуївську, Сіверськодонецьку ДРЕС, реконструйовано Луганський паровозобудівний завод, металургійні заводи в Макіївці, Алчевську, Сталіному, Краматорський машинобудівний завод, Микитівський ртутний комбінат, Горлівський азотно-туковий завод тощо. Було також побудовано й реконструйовано 119 шахт. У середині 30-х рр. в Донбасі діяло 8580 підприємств, з них 1603 великих ценових, у тому числі 305 шахт, 9 металургійних заводів¹. За 1928 — 1935 рр. чисельність робітників і службовців зросла майже в 1,8 раза й досягла 1 млн. 280 тис.², значно збільшилося міське населення: Сталіного з 104,3 тис. до 288,4 тис., Орджонікідзе (Єнакієвого) — з 24,2 тис. до 76,2 тис., Кадіївки — із 17,1 тис. до 72,5 тис., Маріуполя — з 62,3 тис. до 165 тис.³. У промисловості краю працювало 8 % від усієї кількості робітників СРСР. Налаштовуючи їх на будівництво соціалізму, владі треба було перш за все забезпечити трудівників продуктами харчування. В умовах боротьби з приватною власністю, відмови від ринкових відносин, ліквідації непу ця проблема наприкінці 20-х рр. значно загострилася.

Серед публікацій із зазначеної теми слід виділити розділи З. Г. Лихолобової у двотомній “Истории рабочих Донбасса”⁴, працю

М. І. Мальцева⁵, цікаві спостереження щодо продовольчого забезпечення робітників та їхньої купівельної спроможності Т. А. Нечаєвої⁶. У цій розвідці на підставі нових архівних документів досліджується продовольче становище та шляхи забезпечення продовольством робітників Донбасу після відмови від непу, руйнування господарств селянина-власника, у період створення колгоспної системи господарювання, супроводжуваного голодомором 1932–1933 років.

Не можна сказати, що в умовах непу продовольче становище робітників було на високому рівні. На ньому позначалася досить низька заробітна плата. Середній заробіток робітників Донбасу в 1928 р., наприклад, становив 60 крб. 20 коп. на місяць⁷, у шахтарів він був дещо вищим — 64 крб.⁸, у більшості некваліфікованих робітників заробітки були значно нижчими. Проведене обстеження серед молодих робітників Макіївки виявило, що багато хто з них ішов на роботу навіть не з’ївши шматка черствого хліба⁹.

У 1928 р. стався сильний недорід і продовольчий стан небезпечно загострився. Ринкові ціни на хліб та м’ясо пішли вгору. Щоб урятувати ситуацію з нестачею хліба та інших продуктів, було введено обмежену систему продажу хліба за виробничо-класовим принципом: тільки трудящим і нормовано, щоправда за помірними цінами. Хлібні норми, які забезпечувалися централізованим постачанням, для шахтарів та металургів, що безпосередньо працювали на виробництві, встановлювалися 800 г на день, усім іншим робітникам — 600 г, безробітним робітникам — 400 г, членам родин робітників — 300 г. До останніх прирівнювалися радянські службовці, медичні працівники та освітяни. Ті робітники та службов-

ці, які мали своє господарство або мешкали в родинях, які мали сільське господарство, хлібом не забезпечувалися¹⁰.

Зауважимо, що до цього часу робітниче постачання здійснювалося за допомогою робітничої кооперації, яка на 50–55 % забезпечувала попит на м'ясо та овочі, усе інше йшло від приватника. У зв'язку з розпачатою суцільною колективізацією сільського господарства з осені 1929 р. приватник участі в забезпеченні робітників продовольством уже не брав і весь тягар робітничого постачання ліг на кооперацію, мережа якої була не досить розгалуженою (у найбільшому промисловому окрузі Донбасу — Сталінському — було лише 11 робітничих кооперативів¹¹). Цього тягара вона не витримала й витримати не могла. Адже за централізованим постачанням робкоопи округу отримували в 1929 р. продукти на 64 тис. робітників, тоді як тільки за першою категорією постачання (шахтарі, які працювали на підземних роботах) їх було 130 тис.¹².

Восени 1929 р. в містах Донбасу з продажу зникли всі продукти; у повсякденне життя ввійшли постійні черги не тільки за дефіцитними товарами, але й за тими, що нормувалися, а держава почала нормувати основні види продовольства. Тепер робітники за картками могли отримати на місяць 2 кг крупи, 1 л олії, 200 г вершкового масла, 10 яєць. Усім іншим категоріям працюючих та утриманців установили таку норму: 1 кг крупи, 0,5 л олії, 100 г вершкового масла. Щодо м'яса, ціни на яке в серпні значно зросли, то його належало видавати по картках шахтарям, які працювали на підземних роботах, та металургам гарячих цехів по 200 г на місяць, іншим робітникам — по 150 г, а службовцям та утриманцям — по 100 г. І тільки шахтарям провідних підземних професій видавали по 75 г сала¹³.

У серпні 1929 р. в кооперативах та на ринку не було яєць та молочних продуктів, не вистачало картоплі, а хліб та борошно були вкрай низької якості. Це примусило місцеві партійні органи звернутися до ЦК КП(б)У з проханням ужити термінових заходів для завою продуктів у кооперативів¹⁴.

Улітку 1930 р. ситуація ще більше загіршилася. Ресурсів надходило все менше; продуктові норми було скорочено; проведено облік усіх наявних запасів для забезпечення хоча б у мінімальному розмірі основної групи робітників. Виняток робили для шахтарів: країні конче потрібне було вугілля. Донбас

планів вуглевидобутку не виконував, а важкі й небезпечні умови праці призводили до великої плинності в цій галузі, примушували робити постійні підживлення кадрів за рахунок комсомольських мобілізацій та вербування в Україні та інших регіонах СРСР. У 1929 р. у вугільну промисловість Донбасу було мобілізовано 10 тис. комсомольців, у 1930 р. — 15 тис., 30 тис. завербовано в колгоспах, у 1932 р. за розкладкою Наркомпраці України вербувалося 11885 осіб¹⁵. Щоб утримувати шахтарів на виробництві, "шахтарські норми" для підземних робітників установлювалися в 1 кг хліба на день та 1 кг борошна, 2,4 кг крупи, 1,2 л олії, 1,5 кг цукру, 2,5 кг рибних виробів на місяць; м'ясо та вершкове масло не передбачалися. Для шахтарів, які працювали на поверхні, за картками мали видавати 800 г хліба, 1 кг борошна, 2,25 кг крупи, 600 г олії, 1,5 кг цукру та 2 кг рибних виробів. Норма для службовців та утриманців була ще меншою. Щодо картоплі й овочів, то навіть згідно із затвердженим планом централізованого постачання на зиму 1932/33 рр. Донбасу передбачалося усього 40 % від необхідних 485 тис. т картоплі¹⁶.

Тому на картоплю також було встановлено норми: на осінньо-зимовий період шахтарі, які працювали на підземних роботах, могли придбати 140 кг, робітники гарячих цехів та цехів зі шкідливими умовами праці металургійних заводів — 100 кг, інші робітники — 75 кг, службовці 60 — 80 кг. При цьому картопля коштувала 15 коп. за кг, цибуля — 23 коп., капуста — 11 коп., морква — 14 коп., буряк — 13 коп. Однак купити цибулю, моркву та буряк робітники не могли: з огляду на вкрай малі ресурси їх передали до громадського харчування¹⁷.

З поставками м'яса склалася така критична ситуація, що плани завою розглядав і затверджував безпосередньо ЦК ВКП(б). На місяць Донбасу виділяли 5 тис. т. У листопаді 1932 р. державні ціни на м'ясо були підвищені на 47 %, постачання м'яса відновили для 940 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Шахтарям провідних підземних вугільних професій (125 тис. осіб) видавали 3 кг на місяць, іншим підземним працівникам та інженерно-технічним працівникам (160 тис.) — 2 кг, робітникам поверхні — 1 кг, дітям шахтарів провідних професій — 0,5 кг. Робітники гарячих цехів та цехів зі шкідливими умовами праці металургійних, машино-

будівних, коксохімічних заводів, заводів ВПК, залізничники провідних професій (148,2 тис.) мали отримувати по 2 кг, решта робітників — по 1 кг¹⁸.

Такі норми встановлювалися тільки для тих, хто працював на підприємстві безперервно не менше ніж місяць. Спеціальні комісії постійно перевіряли контингент робітників та утриманців, які підпадали під централізоване постачання. З листопада 1932 р. для видачі хлібних карток був установлений контингент у 425 тис. робітників і 573 тис. службовців та утриманців¹⁹.

Улітку 1932 р. для полегшення вкрай важкої ситуації із забезпеченням робітників продовольством відкрито колгоспні ринки (з 1930 р. базарну торгівлю під приводом негативного впливу на хлібозаготівлі заборонили), але ціни на них з огляду на заробітну плату були занадто високими й користуватися їхніми послугами могли далеко не всі робітники. Восени на більшості міських ринків кілограм яловичини коштував 10 крб., кілограм вершкового масла — 20 крб., літр молока — 2 крб., бита курка — 10–20 крб., десяток яєць — 7 крб., кілограм яблук — 3 крб., картоплі — 1 крб. 20 коп., помідорів — 70 коп., а буханець печеного хліба — 13 крб.²⁰. У 1933 р. були організовані ярмарки, на яких пуд пшениці можна було купити за 40 крб., а жита — за 25 крб.²¹.

Інакше забезпечувалися продовольством іноземні робітники та спеціалісти, запрошені через низьку кваліфікацію власних інженерів та робітників для роботи на будівництві нових підприємств, для налагодження технологічних процесів на імпортному обладнанні. Вони працювали на багатьох підприємствах, зокрема Луганському паровозобудівному заводі (понад 80 осіб), Новокраматорському заводі важкого машинобудування та ін.

У той час, коли українське село гинуло від голоду, іноземний інженер у 1932 р. отримував по 9 кг м'яса, 3 кг вершкового масла, 1 л молока, 6 кг свіжої риби, 4 кг цукру, 4 кг борошна та 1 л олії на місяць, а кожний член його родини по 5 кг м'яса, 2 кг масла, 1 л молока, 4 кг свіжої риби, 4 кг цукру, 2 кг борошна та 1 л олії. Робітники отримували по 6 кг м'яса, 3 кг риби, 2,5 кг цукру, 4 кг борошна та 1 л олії. Крім того, за комерційними цінами вони могли гарантовано придбати сметану вартістю 4 крб. 50 коп. за літр, тверді сири по 9 крб. за 1 кг та яйця по 3 крб. за десяток, тоб-

то за цінами, нижчими від ринкових²².

На початку 1933 р. для стимулювання розвитку вугільної промисловості продовольче забезпечення шахтарів дещо покращилося. Тепер шахтарі, які працювали на важких підземних роботах забійниками, наваловідбійниками, машиністами врубових машин тощо, отримували продукти за розширеним асортиментом: по 1 кг хліба на день, 2,4 кг крупи, 1,5 кг макаронів, 3 кг м'яса, 2 кг оселедців, 400 г олії, 200 г масла або маргарину на місяць, 3 кг риби на квартал і 140 кг картоплі на рік. Для інженерно-технічних працівників, які працювали в шахтах, додатково до цих норм видавалося щомісячно 3 кг борошна, 2 кг макаронів, 1 кг ковбас та копчених виробів, 2 кг м'яса, 3 кг кондитерських виробів, 5 банок консервів та 0,5 кг твердого сиру; з квітня норми масла для підземних робітників підвищили до 400 г²³.

За окремими нормами отримували харчі металурги, яких нараховувалося понад 94 тис., у тому числі 9,5 тис. працювало на провідних професіях в основних цехах. Для останніх вони були меншими, ніж у шахтарів, і становили 1 кг хліба на день, 2 кг крупи, 1 кг цукру, 2 кг м'яса, 200 г масла, 200 г олії, 400 г маргарину на місяць та 2 кг риби і 3 кг оселедців на квартал²⁴.

Однак ці норми через перебої в постачанні отримати було важко. У лютому 1933 р., наприклад, робітникам Єнакієвого навіть хліба не видавали по 2–3 дні²⁵. Водночас державні ціни на продовольство й далі зростали. У квітні 1933 р. кілограм картоплі вже коштував 20 коп.

Щоб зменшити тиск на систему нормованого постачання продуктів, яка постійно давала збої, і “вимити” гроші в міського населення, політбюро ЦК ВКП(б) у квітні 1933 р. ухвалює рішення про відкриття магазинів вільного продажу продуктів харчування за підвищеними цінами, згідно з яким у Донбасі в найбільших містах було відкрито 19 таких крамниць²⁶.

Однак, як і ринки, вони були не для пересічного робітника з його малою, як порівняти з цінами, зарплатою, яку до того ж постійно затримували. Наприкінці 20-х — у першій половині 30-х років затримки з виплатою зарплати набули хронічного характеру, рік у рік заборгованість зростала, у I кварталі 1933 р. вона становила 38 млн. крб. й особливо великою була у вугільній, металургійній про-

мисловості, на залізничному транспорті та в будівництві²⁷. Доходило до того, що, наприклад, окремі робітники й службовці механічного цеху Краматорського металургійного заводу залишали роботу в пошуках грошей на сніданок, а робітники прокатного цеху заявляли, що не вийдуть на роботу, “оскільки далі немає можливості терпіти”. А всього на підприємствах цього міста заборгованість із зарплати в червні 1933 р. досягла майже 2 млн. крб.²⁸.

Нормування в постачанні продуктів та їх державний розподіл породжували й такі негативні явища, як різноманітні махінації, крадіжки, розтрата тощо. Їх постійно викривали у відділах робітничого постачання та організаціях-постачальниках. Тільки в 1933 р. їх зафіксовано міліцією на 5,8 млн. крб.²⁹.

Нарешті, наприкінці 1934 р. кризу колгоспного ладу було подолано. Це дало можливість на листопадовому (1934 р.) пленумі ЦК ВКП(б) ухвалити рішення про відміну з 1 січня 1935 р. карткової системи розподілу продовольчих товарів серед міського населення, продаж хліба та інших продуктів з державних і кооперативних магазинів, уведення єдиних роздрібних цін на хліб, борошно та крупу³⁰.

Оскільки попиту населення карткова система не вдовольняла, то її відміна вела до його різкого зростання. У Донбасі почалося форсоване будівництво додаткових хлібопекарень, хлібних яток, для цього в торгівлю було мобілізовано 500 комсомольців³¹. Однак продовольства не стало більше, ціни на нього й далі зростали. Картоплю в 1935 р. продавали тільки багатосімейним уже за ціною 30 коп. за кілограм³².

У магазинах з'явилося масло “екстра”, яке коштувало 22 крб. 50 коп. за кілограм та вищого ґатунку по 19 крб. 50 коп. Загал робітників купувати такий дорогий продукт був неспроможний, і партійному керівництву Донбасу довелося звертатися до ЦК ВКП(б) з проханням постачати масло нижчих сортів. Кілограм яловичини коштував 7 крб. 60 коп.³³. Дефіцит продуктів спричинив ще більше поширення негативних явищ у торгівлі: лише протягом квітня — червня 1935 р. було виявлено розтрат і крадіжок на 10 млн. крб.³⁴.

Влада докладала чимало зусиль для налагодження більш-менш нормальної торгівлі. Відкривалися нові магазини. Був уведений

прейскурант державних цін на хлібобулочні та кондитерські вироби, за яким у великих містах у спеціалізованих хлібних магазинах мало бути 37 найменувань хлібобулочних виробів, у всіх інших містах — 27, а в змішаних магазинах — 14: від найдешевшого житнього хліба по 75 коп. і пшеничного нижчого сорту по 90 коп. до якісного пшеничного по 4 крб. 10 коп. і шафранних булок по 7 крб. 80 коп., різноманітних тортів по 14 крб.³⁵.

Проте реальність була іншою. У містах біля крамниць уже з другої години ночі створювалися черги за хлібом, який привозили для продажу тільки о 16 годині дня, і всім, хто був у черзі, його не вистачало. У чергах траплялися бійки, мали місце випадки загибелі людей у натовпі. Доведені до відчаю робітники скаржилися до ЦК КП(б)У. У відповідь на одну з таких колективних скарг тодішній другий секретар ЦК Мендель Хатаєвич дав коротку й вельми прикметну відповідь: “Погано організовано справу на місцях; складні міжнародні обставини й не можна розпродати всі хлібні запаси”³⁶. За цих умов продуктами першочергово забезпечувалися передові робітники, а з осені 1935 р. — стахановці.

Отже, ані нормування продуктів у 1929 — 1934 рр., ані відміна з 1935 р. карткової системи й вільний продаж продовольчих товарів не забезпечували нормального харчування робітників. Брак продовольства, яке можна було б придбати за картками, а згодом у вільному продажі, примусив партійне керівництво звернути увагу на громадське харчування, яке б певним чином могло пом'якшити продовольчу ситуацію. Наприкінці 20-х рр. воно перебувало в занедбаному стані: у Сталінському окрузі нараховувалося всього 44 їдальні, скористатися ними могли лише 6,3 % робітників³⁷. До того ж постачання продуктів до їдальень також було централізоване, за відповідними фондами, яких бракувало.

Улітку 1930 р. було розгорнуто роботу з організації їдальень та буфетів на шахтах, які мали годувати шахтарів. М'ясними стравами в першу чергу забезпечували підземних робітників. Однак зростання мережі громадського харчування не супроводжувалося відповідною якістю обслуговування та санітарного стану їдальень.

Наприкінці 1932 р. у системі громадського харчування Донбасу було визначено контингент тих, хто міг там отримувати їжу. Він становив майже 1 млн. осіб, з яких 335 тис. були

шахтарями, 104,1 тис. металургами, 68,3 тис. машинобудівниками, 66,4 тис. хіміками, 181 тис. будівельними. До них додавалися 170 тис. школярів, 23 тис. студентів та 20,7 тис. службовців. Для різних категорій робітників діяли відповідні норми. Шахтарі, які працювали на підземних роботах, могли, наприклад, розраховувати на споживання 2,6 кг м'яса на місяць, інші робітники — 1,5 кг, будівельники — 1,2 кг, а службовці — 1 кг. Водночас у зв'язку зі зростанням державних цін на продукти було підвищено ціни на їжу: звичайна перша страва тепер коштувала 25 коп., а так звана покращена — 30 коп., друга страва — відповідно 35 та 40 коп.³⁸. Щоб нагодувати насамперед шахтарів, які працювали на підземних роботах, з 1933 р. для них організували спеціальні їдальні на великих та середніх шахтах та виділили окремі столи на малих шахтах.

Однак життя відрізнялося від ухвалюваних рішень. У багатьох робітничих їдальнях марно було сподіватися отримати якісний нормований обід і відновити сили для подальшої роботи. У червні 1933 р. інженерно-технічні працівники, які працювали на будівництві заводу "Азовсталь", надіслали лист першому секретареві Донецького обкому КП(б)У Івану Акулову, у якому, зокрема, писали, що в їхній їдальні, яка обслуговувала понад 700 осіб, протягом 2-х місяців на обід був тільки борщ на воді з кислотою капустию. На вечерю іноді давали той же борщ, частіше чай або тюльку. Дуже часто були дні, коли їдальня зовсім не працювала³⁹. У їдальнях кадіївських шахт бракувало посуду: мисок, склянок, чашок тощо⁴⁰.

Їдальнями мусило опікуватися найвище партійне керівництво, дійшло до того, що в умовах тотальної централізації воно встановлювало ціни на обіди. 10 травня 1933 р. політбюро ЦК ВКП(б), а 14 травня Наркомат постачання СРСР затвердили нові ціни в системі громадського харчування. Відтепер шахтар у спеціальній їдальні міг з'їсти згідно з нормальними цінами суп за 20 коп., борщ — за 25 коп., м'ясо-рибну страву — за 46 коп., кашо-овочеву — за 25 коп. Уводилося також меню за зниженими цінами, різниця полягала в тому, що замість м'ясо-рибної страви пропонувалася змішано-м'ясна за 30 коп.⁴¹. У січні 1935 р. постановою РНК СРСР ціни на обіди знову підвищено: картопляний суп або борщ з кислотою капустию тепер коштували 25 коп.,

порція смаженої вобли — 51 коп., битків з пшоном — 68 коп., пірижків з м'ясом — 62 коп. Цим асортимент і обмежувався⁴².

Попри вживані зусилля, стан у громадському харчуванні поліпшувався вкрай повільно, якість обідів та санітарний стан їдальень залишалися традиційно поганими. Партійні органи різних рівнів неодноразово розглядали ці питання. Прикладом може бути рішення Донецького обкому КП(б)У, ухвалене 21 лютого 1935 р., у якому містилися вимоги у дводекадний термін забезпечити їдальні тарілками, ложками, склянками, ножами, виделками тощо і притягти до кримінальної відповідальності осіб, які знижують набір продуктів на обід⁴³.

І все ж навіть така система громадського харчування стала порятунком для багатьох робітників, особливо молоді, яка приїздила в Донбас працювати на промисловому виробництві та будівництві заводів і шахт. Наприкінці 1935 р. нараховувалося 872 їдальні, з яких 603 або 69,2 % були на шахтах, заводах, кар'єрах. Тут за відносно помірними лімітованими цінами (адже утримання їдальень здійснювалося за рахунок підприємств) можна було отримати м'ясний обід за 1 крб. 20 коп., риби за 1 крб., овочево-круп'яний за 65 коп.⁴⁴.

У зв'язку з неможливістю централізовано забезпечити робітників якісним продовольством у необхідній кількості та в бажаному асортименті влада вирішила частково покласти розв'язання цієї проблеми на самих робітників. Почалася масова кампанія з розвитку індивідуального городництва та шахтних підсобних тваринницьких господарств. Відпрацювавши на виробництві, робітник тепер працював ще й на городі з основним знаряддям праці — лопатою. І хоча для вчорашнього селянина, якими була значна частина робітників (у 1930 — 1932 рр. селяни становили 80 % поповнення шахтарських кадрів), це звична праця, часу на відпочинок майже не залишалося. Навесні 1933 р. під городами, засадженими картоплею та овочами, було 40 тис. гектарів землі, з них індивідуальні городи загальною площею понад 23 тис. га мали 142 тис. шахтарів. Наступного року індивідуальні городи мали вже 600 тис. робітників⁴⁵. Щоб стимулювати городництво, влада вдалася навіть і в цій справі до соціалістичного змагання — було укладено договір соціалістичного змагання між районами Московської області та Дон-

басу, що передбачав укріплення та розширення індивідуальних робітничих городів⁴⁶.

Для забезпечення міст продовольством робітників стали направляти на село для сівби та збирання врожаю. У 1930 р. Сталінський округком КП(б)У відправив на село 145 бригад (641 робітника) для сівби і 64 бригади (255 осіб) для збирання врожаю⁴⁷. У 1932 р., крім робітничих бригад, формувалися окремі бригади профспілковими та комсомольськими організаціями. У липні 1933 р. для збирання врожаю та обмолоту хліба в Старобільський район на місячний термін мобілізували 1 тис. студентів, а за рішенням Донецького обкому КП(б)У з цією ж метою з обласних установ — 80 % комуністів та комсомольців⁴⁸.

Продовольство було досить дієвим засобом боротьби влади з прогульниками, захоплення ударників, створення святкових настроїв у пролетарські свята Першотравня та Жовтня. До цих свят накопичували й видавали за картками біле борошно, тримали запас хліба, щоб у святкові дні його можна було купити без перебоїв, намагалися видати наявні нормовані товари (як правило, бракувало м'яса, риби, цукру, макаронів). Ударникам до свят іноді продавали й додаткові пайки. Так, до Жовтневих свят 1934 р. 8975 робітникам-ударникам та 916 інженерно-технічним працівникам Макіївського металургійного заводу додатково видали по кілограму цукру й оселедців⁴⁹. Водночас прогульників позбавляли права отримувати харчі в дні невиходів на роботу, залишали без продуктових карток. Звільнені за прогули загалом позбавлялися як продуктових, так і промтоварних карток, у них відбирали городи⁵⁰.

Продовольством також давали компенсації сім'ям у разі нещасних випадків і загибелі робітників. Коли, наприклад, у жовтні 1933 р. в результаті аварії на шахті “Червоний профінтерн” загинули 36 гірників, їх родинам видали продовольство. Сім'я загиблого шахтаря Бурнякова, де залишилися дружина, четверо дітей, 70-річний батько та 65-річна мати, отримала 80 кг борошна, 6 кг вершкового масла, 6 кг цукру, 6 кг кондитерських виробів, 10 кг крупи, 5 л олії, корову та свиню⁵¹.

Продовольчі негаразди породжували протестні настрої робітників. У 1929 р. через брак хліба на підприємствах зривалася робота, мали місце страйки і так звані “волинки”⁵². Через високі ціни на продовольство та його погану якість, наприклад, 9 травня 1929 р. не

вийшли на роботу шахтарі двох змін на шахтах № 4 та № 5 Будьонівського рудоуправління в Макіївському районі⁵³. На базарах та в чергах точилися постійні розмови, на кшталт “придушили кулака, й тому хліба в нас немає”, які партійними та каральними органами ГПУ кваліфікувалися як “контрреволюційна шкідлива агітація”⁵⁴. У наступні роки невдоволення робітників не зменшилося, створюючи, за словами партійних функціонерів, нездорову виробничу обстановку.

Найявне продовольче становище стало предметом обговорення й різкої критики на багатьох зборах. Так, на відкритих партійних зборах, що відбулися 27 вересня 1932 р. на Горлівському коксохімічному заводі, у присутності 100 комуністів та 120 комсомольців робітники скаржилися на перебої з постачанням хліба, його вкрай низьку якість, повну відсутність свіжих овочів. З відчаєм та обуренням вони говорили, що “доводиться стояти в чергах за 400 г картоплі, й кожного дня її купити не можна, протягом кількох місяців не було отримано жодного з нормованих продуктів — крупи, масла, цукру”⁵⁵.

10 липня 1934 р. на робітничих зборах у Маріупольських судноремонтних майстернях, де були, до речі, комуністи та комсомольці, гостро критикували стан з продовольством, зниження хлібних норм утриманням з 300 до 200 г, систематичні затримки зарплати, гидке харчування в їдальні, де протягом місяця на перше можна було отримати воду з капустою, на друге — варену або тушковану капусту. Тільки одного разу був м'ясний обід та двічі — рибний, при тому, що вартість обіду становила від 80 коп. до 1 крб. 7 коп. У порожніх магазинах, крім хліба, за червень та липень по картках видали лише 0,5 кг крупи⁵⁶.

Таким було справжнє життя робітників навіть тоді, коли кризу колгоспного ладу почали долати. Однак ці виступи робітників, викликані дійсними життєвими негараздами, оцінювалися обласним партійним комітетом як “україн нездорові, антирадянські”⁵⁷ і як антирадянські відповідним чином придушувалися.

Картина продовольчого становища робітників є неповною без урахування їхньої купівельної спроможності. Хоча середня місячна заробітна плата працівників великої промисловості зросла з 75 крб. у 1928 р. до 204 крб. у 1935 р. (у вугільній промисловості — з 64 до 219 крб.)⁵⁸, прогнати себе і

сім'ю на ці гроші було важко. У 1935 р. у робітничих сім'ях у середньому прибуток на кожного члена родини становив 83 крб. 45 коп. за місяць. Витрати були такими: на домашнє та громадське харчування — 50 крб. 2 коп., на одяг, білизну та взуття — 9 крб. 40 коп., на помешкання, опалення та освітлення — 4 крб. 89 коп., на гігієну й лікування 48 коп., інші витрати становили 17 крб. 74 коп.⁵⁹. Отже, на харчування робітничі сім'я витрачала 60 % прибутків, але ціни на основні продукти не дозволяли купувати продовольство в необхідній кількості, значна частина робітників, за винятком найбільш кваліфікованих передовиків виробництва, постійно зазнавала серйозних продовольчих труднощів, перебувала на межі убогого існування, лише сподіваючись на кращі часи.

Сталінське соціалістичне перебудовування

країни з відмовою від непу, “комуністичним штурмом”, суцільною насильницькою колективізацією й нищенням міцних селянських одноосібних господарств призвело до того, що наприкінці 20-х рр. держава опинилася перед продовольчою катастрофою. У вкрай складній продовольчій ситуації за рахунок знекровленого українського села й учинення голодомору правлячій партії вдалося в промислових центрах її стабілізувати й запобігти неконтрольованому розвитку подій. Маніпулюючи загрозою капіталістичного оточення й війни в будь-яку мить, залякуючи терором проти “ворогів народу”, обіцяючи “світле майбутнє”, посилаючись на тимчасовість труднощів, без яких не робиться велика справа, вона підтримувала в робітників ентузіазм, настрої на працю, необхідну для нарощування економічного потенціалу країни.

Джерела та література

- 1 Державний архів Донецької області (далі — ДАДО), ф. П-326, оп. 1, спр. 794, арк. 4; Спр. 841, арк. 32.
- 2 История рабочих Донбасса: в 2 т. — Т. 1. — К. : Наук. думка, 1981. — С. 249.
- 3 Праця в УРСР. — К. : Нар. господарство та облк. 1937. — С. 6.
- 4 История рабочих Донбасса: в 2 т. — Т. 1. — К. : Наук. думка, 1981. — С. 236–269.
- 5 Мальцев Н. И. Подъем жизненного уровня трудящихся Донбасса в годы социалистической реконструкции народного хозяйства / Николай Иванович Мальцев — К. : Вища шк., 1987. — 100 с.
- 6 Нечаева Т. А. Економічні стимули мотивації праці робітників України в 1929 — 1932 рр. // Український історичний журнал. — 1998. — № 5. — С. 75–86.
- 7 ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 607, арк. 15.
- 8 Праця в УРСР. — С. 123.
- 9 ДАДО, ф. П-9, оп. 1, спр. 520, арк. 16.
- 10 Там само, спр. 603, арк. 27.
- 11 Там само, спр. 650, арк. 17.
- 12 Там само, спр. 663, арк. 19.
- 13 Там само, спр. 627, арк. 118.
- 14 Там само, спр. 625, арк. 17.
- 15 Там само, спр. 654, арк. 8; спр. 717, арк. 246; ф. П-326, оп. 1, спр. 5, арк. 62.
- 16 Там само, ф. П-326, оп. 1, спр. 1, арк. 108; спр. 5, арк. 41.
- 17 Там само, спр. 5, арк. 122, 124.
- 18 Там само, арк. 125.
- 19 Там само, спр. 7, арк. 13.
- 20 Там само, спр. 26, арк. 196-212.
- 21 Там само, спр. 144, арк. 119.
- 22 Там само, спр. 126, арк. 22-23.
- 23 Там само, спр. 41, арк. 105, 149; спр. 51, арк. 119.
- 24 Там само, спр. 49, арк. 165-168.
- 25 Там само, арк. 26.
- 26 Там само, спр. 51, арк. 97.
- 27 Там само, спр. 49, арк. 249.
- 28 Там само, спр. 127, арк. 13, 24.
- 29 Там само, спр. 144, арк. 170.
- 30 КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Т. 5. — К. : Політвидав України, 1980. — С. 191.
- 31 ДАДО, ф. П-326, оп. 1, спр. 241, арк. 45 — 47.
- 32 Там само, спр. 328, арк. 6.
- 33 Там само, спр. 734, арк. 89; спр. 843, арк. 193.
- 34 Там само, спр. 501, арк. 151.
- 35 Там само, спр. 808, арк. 118 — 119.
- 36 Там само, спр. 839, арк. 22, 24.
- 37 Там само, ф. П-9, оп. 1, спр. 603, арк. 69; спр. 650, арк. 17.
- 38 Там само, ф. П-326, оп. 1, спр. 7, арк. 18, 23.
- 39 Там само, спр. 17, арк. 65.
- 40 Там само, спр. 146, арк. 124.
- 41 Там само, спр. 55, арк. 84.

- 42 Там само, спр. 340, арк. 32.
43 Там само, спр. 330, арк. 7.
44 Там само, спр. 734, арк. 84.
45 Там само, спр. 134, арк. 177; спр. 231, арк. 102.
46 Там само, спр. 231, арк. 72.
47 Там само, ф. П-9, оп. 1, спр. 718, арк. 103.
48 Там само, ф. П-326, оп. 1, спр. 60, арк. 30, 78.
49 Там само, спр. 231, арк. 9.
50 Там само, спр. 7, арк. 19; спр. 226, арк. 12.
51 Там само, спр. 134, арк. 137.
52 Там само, ф. П-9, оп. 1, спр. 663, арк. 20; спр. 650, арк. 25.
53 Там само, спр. 663, арк. 29.
54 Там само, спр. 603, арк. 62; спр. 748, арк. 28.
55 Там само, ф. П-326, оп. 1, спр. 17, арк. 37-42.
56 Там само, спр. 293, арк. 45-46.
57 Там само, спр. 212, арк. 54.
58 Праця в УРСР. — С. 20, 123.
59 Там само. — С. 281.

Анатолий Климов

**Продовольственное обеспечение рабочих промышленности
Донбасса в 1928–1935 годах**

Рассмотрено продовольственное положение и пути обеспечения продовольствием рабочих Донбасса во время проведения индустриализации, когда разрушение хозяйств крестьян-собственников и создание колхозной системы привели к обострению продовольственной ситуации и введению карточной системы распределения продуктов.

Ключевые слова: Донбасс, промышленность, рабочие, продовольствие, карточная система.

Anatolij Klimov

Provisions supply of Donbas industrial workers in 1928–1935

The article deals with supply and the ways of the supply of provisions for Donbas industrial workers during industrialization implementation. The destruction of peasants-owners` farms and introduction of system of collective farms resulted in escalation situation of supply of provisions and launching the system of food distribution by cards.

Key words: Donbas, industry, industrial workers, provisions, card system.

